

INDVANDRINGEN TIL BORNHOLM FRA DE SKÅNSKE LANDSDELE OG SMÅLAND 1850-1920.

Den ”glemte indvandring” og internettet.

Af Henning Bender, mag.art., født 1944. Tidligere direktør for det danske Udvandrerarkiv og stadsarkivar i Aalborg, samt direktør for Bornholms forskningscenter (CRT) i Nexø. Bor efter pensionering i Snogebæk ved Nexø, Bornholm.

”NY SVERRIG”

Mens der findes mindst 7 beboede steder i USA der hedder ”New Sweden” er der formentlig kun et sted i verden, der er blevet kaldt ”Ny Sverrig”. Det lå på Bornholm i den sydligste del af Østermarie sogn, på de dengang uopdyrkede mose- og klippeområder der dækker den centrale del af øen. Netop her slog Karl Hansson (1845-1933) fra Smedstorp i Skåne sig ned med kone og fire børn i begyndelsen af oktober 1876. De var kommet for at bryde ny landbrugsjord ude på lyngen og flyttede foreløbigt ind under et vindskjul som indtil da var blevet brugt af græssende får. Karl Hanssons far, Hans Karlsson (1822-1899), der var enkemand, fulgte med fra Smedstorp i oktober 1877 og fik ligeledes eget lynglod og skur. Han kaldte det ”Karlssons Minde” og blev 3 måneder efter ankomsten gift med den 44-årige bornholmske enke, Ingeborg Margrethe. I de nærmest følgende år dukkede der stadig flere og flere skåninger op i ”Ny Sverrig”, som lyngområdet mellem de store gårde og skoven nu blev kaldt. De kom ikke blot fra Smedstorp, men fra mange andre sogne på Østerlen. Karl Hansson, eller ”kong Karl” som han blev kaldt, sørgede godt for de tilrejsende og skaffede dem både lynglodder og bornholmske hustruer. Der var i disse år gode muligheder for at slå sig ned på Bornholm som indvandrer og for at gifte sig hvis man var ugift. Den oversøiske udvandring fra Bornholm til Amerika var relativt set den allerkraftigste i Danmark og langt de fleste af de bornholmske udvandrere var unge mænd. Det gav ikke alene stor mangel på arbejdskraft på øen, men også en akut mangel på mænd, der kunne gifte sig med det stadigt større overskud af bornholmske piger og enker.

Når det i øvrigt netop i 1870’erne, var muligt at erhverve sig næsten gratis jord, skyldtes det at hele øens midterparti, Højlyngen eller Kongens udmark, der fra

gammel tid ikke ejedes af nogen og derfor af kongen, nu dels blev tilplantet med statsskov, dels, i 1832 var blevet skænket til de enkelte sogne, hvis sogneboerne vel at mærke kunne enes indbyrdes om fremtidig brug. Det kunne de ikke! Gårdejerne ønskede at ”kongens udmark” skulle bruges til græsning, men en højesteretsdom gav i 1866 øens rigsdagsmedlem fra Nexø ret, når han krævede arealerne udstykket til husmandssteder. Kommissionen, der skulle gennemføre dette vanskelige arbejde, var i årene 1874-1878 nået til Østermarie og det må man have hørt om i Smedstorp. Muligvis fra kong Karls lillesøster, Christina (1857-1932), der var kommet i tjeneste i Østermarie i 1875, året før han kom med sin familie. Der var nok at gøre, for jorden var ikke den bedste man kunne få. Hård og strid og fuld af sten. Det ved vi fra Martin Andersen Nexø (1869-1954), forfatteren, der kendte ”Ny Sverrig” fra sit ophold på Østermarie højskole 1890-1891. I ”Pelle Erobreren” fra 1906 beskrev han stedet:

”Inde på lyngen, hvor selvsået birk og asp stod og flimrede uroligt i sommerdagen, lå de øde nybyggerhuse med nøgne, klinede vægge uden så meget som en bulmeurt i vinduet eller en stump gardin. Markerne omkring dem var stenede som en nyskærvet vej, og sæden skreg gudsjammerligt til himlen, den var kun to til tre tommer høj i strået og allerede i aks. Folkene herinde var alle sammen svensk tyende, som havde sparet lidt sammen og nu sad her som jordejere”.

MIGRATION I SKØNLITTERATUR OG FILM

Den svenske indvandring til Danmark fik således sit litterære monument allerede i 1906, da Martin Andersen Nexø (1869-1954) udgav sin store indvandrer- og arbejderroman ”Pelle Erobreren” og mange år senere blev berømmelsen genoplivet, da Bille August i 1987 skabte filmen af samme navn, der både hædredes med de gyldne palmer i Cannes og en Oscar i Hollywood. Et tilsvarende mindesmærke fik den svenske udvandring gennem Vilhelm Mobergs (1898-1973) emigrantbøger fra 1950’erne, der også fik berømmelsen forøget ved Jan Troells filmatisering 1971-1972.

I begge film legemliggjorde den store svenske skuespiller Max von Sydow den voksne mandlige hovedfigur. Han var både Mobergs udvandrer, den kraftfulde nybygger Karl Oskar der tog til Amerika med sin smukke Kristina fra Duvemåla og Martin Andersen Nexøs sølle indvandrer, den udslidte skånske daglejer og enkemand, analfabeten Lasse Karlsson fra Tomelilla, der kom til Bornholm med sin

8-9 årige søn Pelle. Han kom for at finde lykke, penge og en kone der kunne give kaffe på sengen om søndagen, men fik i stedet et underbetalt røgterjob, blev ydmyget og nedværdiget og en bolig mellem kreaturerne i et hjørne af stalden. Hvorimod sønnen, Pelle, erobrede liv, lykke og magt som kraftfuld leder af den fremstormende arbejderbevægelse i København.

Men hvor galt gik det egentligt for datidens Karlsson'er fra Skåne? Hvor kom de fra, hvor slog de sig ned, hvor mange var de og hvad blev der af dem? Det ved vi i virkeligheden ikke så meget om, for dels har forskningen beskæftiget sig langt mere med udvandrere til Amerika end indvandrere til Danmark, dels har kilderne til indvandringen åbenbart været sværere at finde og tolke for migrationsforskningen.

MIGRATIONSFORSKNINGEN.

Migrationsforskningen i Norden faldt i to faser. Den første fandt sted samtidigt med den store oversøiske udvandring 1885-1914 og var præget af statistikere, hvis opgave det var at fremskaffe eksakte tal der kunne give politikere og administration et troværdigt kvantitativt grundlag, at træffe beslutninger på. I Danmark særligt William Scharling, i Sverige Gustav Sundbärg.

Anden fase, var mere modebestemt og præget af den nyligt vakte interesse for socialhistorie omkring 1968, herunder en forskning for folket om "folket" der primært måtte bygge på massedata eller interviews. Så samme år som Troells film om Karl Oskar og Kristina blev vist i biograferne, nåede den universitære udvandrerhistorie i august 1971 et højdepunkt under det nordiske historikermøde i København, hvis hovedtema var "*Emigrationen fra Norden indtil 1. Verdenskrig*". For Danmarks vedkommende blev emnet domineret af Kristian Hvidt, der i sommeren 1971 udgav sin: "*Flugten til Amerika eller Drivkræfter i masseudvandringen fra Danmark 1868-1914*", hvor han, som noget dengang helt nyt og revolutionerende, ikke alene havde fundet troværdige talstørrelser for den danske oversøiske udvandring på grundlag af hidtil upåagtede massedata, det danske politis registrering af udstedte oversøiske billetter fra 1868-1900, men også var i stand til at gøre nogle af de gennemgående data i dette voldsomt store materiale søgbart ved dataindkodning på hulkort. Resultaterne virkede dengang så overvældende, at mange mente, at dette var den ultimative bog om dansk oversøisk udvandring og at man herefter hverken kunne eller behøvede at gå videre. På en måde skulle det vise sig

rigtigt, for de projekter der byggede på manuel hulning af kort viste sig så kostbare, at der i de efterfølgende kriseår ikke længere blev givet bevillinger til indkodning af humanistiske massedata. Det der allerede var skabt viste sig samtidigt svært, dyrt og efterhånden også teknisk umuligt at ”køre”.

Når forskningen i *den store* oversøiske udvandring ikke kunne fremmes, var det klart, at beskæftigelsen med *den lille* og ”glemte” svenske indvandring til Danmark i anden halvdel af 1800-tallet i endnu mindre grad var i fokus. Den svenske indvandring til Danmark i 1800-tallet havde blot været den første store indvandringsbølge til landet og blev nu ”glemt”, fordi en række nye store udvandringsbølger i slutningen af 1900-tallet skabte nye partier og langt større politisk tumult end tidligere. De statistikere der arbejdede før 1914 havde dog mere lidenskabsløst gjort opmærksom på fænomenet.

SVENSK INDVANDRING OG STATISTIKKEN FØR 1914

William Scharling (1837-1911), professor i Statistik i København, skrev i 1885 at ”*det fornemmelig er fra Sverige, at det stigende antal af fremmede hidrører*”. Ifølge folketællingernes fødestedsoplysninger havde der 1870 boet 15.388 svenskfødte i Danmark af i alt 30.954 udlændinge, mens tallet i 1880 var vokset til 24.148 af 40.114 fremmedfødte. De svenskfødte i Danmark var altså på 10 år vokset fra 50 % til 60 % af *samtlig*e udlændinge med fast bopæl i Danmark. En særlig opgørelse for Københavns vedkommende viste, at de svenske kvinder fortrinsvis blev beskæftigede som tjenestepiger, mens mændene var arbejdsmænd og håndværkere. Blandt de sidstnævnte flest skræddere, skomagere, handskemagere og skorstensfejere.

Direktøren for ”Statens Statistiske Bureau” Michael Koefoed (1867-1940), der selv var bornholmer, valgte ved udgivelsen af 1901-folketællingen at offentliggøre nogle af resultaterne på amtsplan og ikke som ellers sammenfattet på tre rubrikker: Hovedstad, provinsbyer under et og landdistrikter under et. Det betød at Bornholms amt for første (og desværre også sidste) gang optrådte særskilt når det gjaldt antallet af fremmedfødte. For Danmark som helhed var antallet af svenskfødte stadig voksende, men langsommere end tidligere. 1890 taltes 33.802 svenskfødte og i 1901: 35.555, hvad der for begge års vedkommende betød, at svenskerne i Danmark udgjorde 63 % af samtlige udlændinge og i øvrigt 1,5 % af den samlede danske befolkning. Der var flest svenskere i København, men i forhold til befolkningstallet,

flest på Bornholm, næsten 7 %! Som tabellen ydermere viste, slog de svenskfødte sig ned i de dele af Danmark, der ligger nærmest Skåne: Nord- og Østsjælland, København, Lolland-Falster og Bornholm og kan det tilføjes, for Jyllands vedkommende Djursland og Grenå nærmest Halland.

Landsdel	Indbyggere	Svenskfødte	%
KØBENHAVN BY og AMT	490.148	19.173	3,9
RESTEN AF SJÆLLAND	420.715	5.064	1,2
LOLLAND-FALSTER	101.615	2.348	2,3
BORNHOLM	37.975	2.594	6,8
FYN	272.945	1.677	0,6
JYLLAND	1.032.007	4.699	0,5
I ALT	2.355.421	35.555	1,5

Hvorfra alle disse svenske indvandrere kom fra, kunne Gustav Sundbärg (1857-1914) fortælle. Han var 1880-1913 aktuar på ”Statistiska Centralbyrån” i Stockholm men er i vore dage mest kendt for bogen om ”Det svenska folklynnnet” (1911) hvor han beskrev svenskernes nationalkarakter som kølig, beskeden og uden nationalstolthed. Særligt den fatale mangel på nationalfølelse var grunden til den alt for store og efter Sundbärgs mening meget skadelige udvandring fra Sverige. Ikke mindst når det gjaldt udvandringen til Danmark, hvor svenskerne i særlig grad blev narret og bedraget! Bogen om ”folklynnnet” er dog kun et mindre bilag, nummer 16, til hans monumentale statslige udredning: ”Betänkande i utvandringsfrågan och därmed sammanhängande spörsmål” der udkom i 1907-1913. Her fastslås det i bilag 4 og 20, der bygger på flytningslisterne i kirkebogsarkiverne, samt 5-års oversigter fra de enkelte len, at udvandringen fra Sverige brutto havde udgjort 1.170.456 personer i årene 1851-1910. Flest var taget til USA: 948.823; Danmark 82.843; Norge 66.387; Tyskland (+ Sønderjylland) 26.551; øvrige europæiske lande 28.021 og øvrige oversøiske lande 17.831. Så selvom USA havde mere end elleve gange så mange svenske indvandrere, kom Danmark dog på andenpladsen blandt modtagerlande med 7 % af de svenske udvandrere. Der fandtes svenske indvandrere i Danmark fra samtlige svenske len, dog færrest, 8, fra Jämtlands len. Mere end 90 % af de 82.843 svenskere der var indvandret til Danmark, kom, som man kunne forvente, fra de skånske landsdele og det sydlige Småland: Malmøhus len 42 %; Kristianstads len 17 %; Blekinge len 10 %; Kronobergs len 10 %; Hallands len 6 %; Göteborg og Bohuslen 5 %; Kalmar len 3 %. Altså 75 % fra Skåne, Halland og Blekinge og 18 % fra de tilgrænsende len. Der var med andre ord tale om en massiv sydsvensk udvandring til Danmark som Gustav Sundbärg mente ”*har skett framför allt från Småland, Blekinge, norra Skåne och Halland och alldeles särskildt från de karga*

skogssocknarna på gränsen mellan dessa provinser". Totalt fordelte denne vandring sig på tiår: 1851-1860: 1.268; 1861-1870: 11.253; 1871-1880: 18.911; 1881-1890: 23.943; 1891-1900: 16.008; 1901-1910: 11.460, altså en kraftig stigning frem til 1890 og herefter et tilsvarende fald. Som vi skal se neden for svarer denne udvandringsrytme til hvad man finder på Bornholm, mens man ikke kan sige, at de svenskere der tog til Bornholm kom fra "karga skogssocknarna", de kom helt overvejende fra de frugtbare kystområder mellem Ystad og Kalmar, med tyngden på Østerlen og Listerlandet.

For samtidens statistikere og herigennem også for opinion og beslutningstagere tegnede der sig således billedet af en kraftig udvandring fra de skånske landsdele og det sydlige Småland til de nærmeste, sydøstlige dele af Danmark. Udvandringen kulminerede midt i 1880'erne. Det er hovedsageligt disse resultater den senere forskning har benyttet sig af, uden egentlig at tilføje særligt meget nyt.

FORSKNINGEN DE SENESTE 50 ÅR OM DEN SVENSK INDVANDRING TIL BORNHOLM.

Anne Dyhr, bornholmer, med svenske morforældre og etnologistuderende på Københavns universitet, var, da hun i årene 1969-1971 skrev på sit speciale "De svenske stenhuggere på Nordbornholm 1860-1921. Studier i den bornholmske stenindustri historie" så vidt jeg ved, den første der i nyere tid, der overhovedet tog emnet op. Afhandlingen var kendt, men blev først trykt i 2010, 50 år senere, og grunden til at den således aldrig blev færdig, skyldtes angiveligt at arbejdet med folketællinger og kirkebøger viste sig alt for tidsrøvende. Vægten blev derfor i stedet lagt på en indsamling af erindringer fra indvandrede svenske stenhuggere på Bornholm og det bør man være vældig taknemmelig for i dag. Alle informanter er nu døde, men deres erfaringer og livsoplevelser er bevarede. Derimod kan der nok rejses spørgsmålstejn ved bemærkningen om at den svenske indvandring til Bornholm stort set kan deles i to grupper: Stenhuggere fra Blekinge og landarbejdere fra Skåne.

Henning Beck Johansen, (1946-), historiker i Nakskov, men dengang historiestuderende på Københavns Universitet skrev i 1972 sit aldrig trykte speciale: "En undersøgelse af den svenske indvandring til Bornholm i slutningen af det 19. århundrede baseret på kilder fra Øster Herred". Også han prøvede at gennemgå øens folketællinger og kirkebøger manuelt, men så sig heller ikke tidsmæssigt i stand til at

gennemføre sine oprindelige planer og koncentrerede sig derfor fornuftigt nok, alene om Bornholms Øster herred, dvs. sognene mellem Nexø, Svaneke og Gudhjem. Det var desuden ham, der som den første gjorde opmærksom på de lokale Politimyndigheders journaler for udstedte opholdstilladelser for Svaneke og Nexø 1875-1917 og det var på dette grundlag han kunne give den første oversigt over hvorfra de svenske indvandrere kom og hvornår, samt deres alders-, køns- og erhvervsfordeling. De var fra Østerlen, var unge, mænd og landarbejdere. Desværre registrerer opholdsprotokollerne kun sæsonarbejdere og endda på et lidt usikkert grundlag, og for det andet udgør Øster herred kun en fjerdedel af øen og endda den del der havde færrest svenske indvandrere. Kun 10 % slog sig varigt ned i Øster herred, først og fremmest landarbejdere. Ikke desto mindre trak Richard Willerslev i sine mange artikler og bøger om den svenske indvandring særligt på Henning Beck Johansens upublicerede undersøgelse.

Richard Willerslev (1915-1995) er den kendteste af de danske historikere, der har beskæftiget sig med dette emne og af litteraturlisten, der afslutter min artikel, kan det ses, at han skrev en lang række artikler og en bog om emnet i årene 1979-1987 der imidlertid ikke adskiller sig ret meget fra hinanden. Hvad de kvantitative kilder angik gennemførte Willerslev ikke egne undersøgelser, men byggede stort set udelukkende på de ældre statistikers arbejder, samt på de dengang upublicerede afhandlinger af Dyhr og særligt Johansen. Men det var til gengæld Willerslev der opfandt begrebet den ”glemte indvandring” og derfor også ham, der ”genopdagede” den svenske indvandring til Danmark. Han satte herudover emnet ind i en større sammenhæng, der ikke mindst var præget af hans disputats fra 1952 ”Studier i dansk Industrihistorie 1850-1880”. Her havde han med voldsomme diskussioner i historikerverdenen til følge, argumenteret for at det industrielle gennembrud i Danmark fandt sted i 1850’erne og ikke, som alle andre mente, i 1890’erne. Diskussionen der kom til at strække sig over flere årtier skyldtes ikke mindst, at man manglede klare definitioner på hvad et ”industrielt gennembrud” egentlig er, men en af Willerslevs argumenter var, at den uset store tilstrømning af billig svensk arbejdskraft spillede en afgørende rolle som industriel vækstfaktor for Danmark i årene 1850-1880, mens omvendt indvandringens ophør i 1890’erne spillede en lige så afgørende betydning for det industrielle gennembrud i Skåne. Teorien kunne muligvis have nogen betydning i Øresundsregionen, men forklarede ikke den kraftige industrielle udvikling i Jylland og på Fyn i 1890’erne. Eller for den sags skyld udviklingen i de danske landområder, der endnu i 1901 og de næste mange år producerede mere end 90 % af landets

eksportværdi. Problemet var desuden, at talstørrelserne byggede på usikre og fragmentariske industritællinger og politiets opholdsbøger fra og med 1875, der gav tal, der slet ikke kunne bære Willerslevs konjunkturanalyser. Men mærkeligt nok benyttede han sig ikke af det råd Landsarkivet for Sjælland gav i et udstillingskatalog fra 1977 om at inddrage kirkebøgernes langt mere fuldstændigt bevarede til- og afgangslister, der blev ført fra 1813 og frem til politiets overtagelse af arbejdet i 1875. Willerslev nævnte dog selv i en anden sammenhæng, at opholdsprotokollerne var meget langt fra at beskrive de reelle vandringer og slet ikke fortalte noget om hvor mange der slog sig fast ned. Det gjorde kun kirkebøgerne og folketællingerne, men for disse kilders vedkommende var der tale om massedata i så stort et omfang, at de i realiteten aldrig ville kunne bruges i praksis. Willerslev, der døde i 1995, kunne naturligvis ikke ane noget om den digitale udvikling der netop startede midt i 1990'erne og det lå ham fjernt at forestille sig, at tusinder af ulønnede slægtsforskere kunne engageres i arbejdet med at udarbejde værdifulde og vederhæftige søgedatabaser til centrale demografiske kilder.

SLÆGTSFORSKNING OG SØGEDATABASER

Mens omfanget af det ”faghistoriske” arbejde med migrationen således blev skruet ned, voksede den brede folkelige interesse for slægtshistoriske undersøgelser til gengæld eksplosivt over hele kloden. Ikke alene inden for de nationale grænser, men på tværs af oceanerne søgte man sine rødder og efterkommere. Mange af de mest nødvendige kilder i slægtsforskningen: folketællinger, kirkebøger, passager- og skibslister blev ikke alene mikrofilmmede og siden placeret på internettet, men de blev kombineret med søgedatabaser, der nok var beregnet for slægtsforskningen, men i virkeligheden også gav den demografiske forskning helt nye muligheder for at overskue store og komplicerede strukturer. Selv igangsatte jeg arbejdet til den danske udvandrerdatabase i 1990 med henblik på såvel slægtsforskning og migrationshistorie.

Materialet kunne efter årtusindskiftet nyttiggøres af alle, overalt, hjemmefra og på hvilken tid af døgnet det ønskedes i et sådant omfang, at der nu snarere er en fare for at overse kildemateriale, der endnu ikke er digitaliseret. Den mest omfattende digitalisering af historisk kildemateriale med tilhørende søgedatabaser er gennemført i de engelsktalende lande samt i Skandinavien og hvad regionale databaser angår særligt i områder, hvor interessen for slægtsforskning og frivilligt arbejde udmøntet i

søgedatabaser, synes størst. Eksempelvis slægtsforskerforeningerne i Blekinge og på Bornholm.

SÆRLIGT OM BORNHOLM

Når Bornholm er så godt med, skyldes det at den slægtshistoriske interesse oftest er større på relativt isolerede øer, men også at øen i årene mellem 1850-1920 i forhold til befolkningstallet ikke alene havde langt den kraftigste oversøiske udvandring fra Danmark, men også langt den største fremmedfødte indvandring! I forhold til en befolkning der i 1800-tallets anden halvdel lå på mellem 30.000 og 40.000 indbyggere er det overraskende store tal, når vi ikke alene kender navne og data på 9.040 oversøiske *udvandrere*, der tog fra Bornholm til hovedsageligt USA, men også 5.070 svenske *indvandrere*, med navn, data og hjemsteder, der slog sig ned på Bornholm for kortere eller længere tid. 4.274 af disse svenskere blev registrerede i kirkebøgernes vielseslister fordi de giftede sig på Bornholm, mens 3.642 registreredes i dødslisterne som både døde og begravede på Bornholm! 1.003 af disse svenske indvandrere, der slog sig permanent ned på Bornholm nåede endog at få dansk statsborgerskab inden de døde selvom det i praksis kun drejede sig om de svenske mænd, for hustruer og børn fik automatisk mandens statsborgerskab og svenske kvinder fik ved giftermål, den danske mands statsborgerskab.

Tallene oven for er hentet fra henholdsvis ”udvandrerdatabase” www.emiarch.dk ; ”svenskere på Bornholm” www.bsif.dk/download.asp og ”indfødsretsdatabase” www.ddd.dda.dk/immibas/immibas2.asp der alle findes og frit kan benyttes på internettet sammen med samtlige folketællinger, kirkebøger og meget andet godt på www.arkivalieronline.dk samt ikke at forglemme, søgedatabaserne på Dansk Demografisk Database - www.ddd.dda.dk

NYE RESULTATER VED BRUG AF INTERNETTET.

Benyttelsen af selve kilderne på internettet adskiller sig ikke fra brugen af kilderne på papir, men der vil altid være mangler og svagheder, når materialet overføres til søgedatabaser. Det svarer sådan set til vanskelighederne ved en manuel udarbejdelse af alfabetiske registre, hvor læsnings- og forståelsesfejl, trods al kontrol, aldrig helt

kan undgås. Oftest er der dog tale om enkeltfejl, mens systematiske fejl bør og kan undgås. Det gode er imidlertid, at ser man noget mærkeligt i en søgedatabase, kan eventuelle fejl almindeligvis kontrolleres ved opslag i originalmaterialet, der i regelen også findes på internettet. Eller sagt med andre ord, de elektroniske hjælpemidler giver mulighed for at løse en lang række spørgsmål til massedata, det ville have været uoverkommeligt at besvare manuelt.

Af hensyn til svenske læsere bør det desuden bemærkes, at danske Folketællinger 1787-1970 er en mellemting mellem de svenske ”husförhörslängder” og ”mantalslängder”, der til gengæld ikke findes tilsvarende i Danmark. Disse folketællinger udførtes landsdækkende med jævne mellemrum (hvert femte eller tiende år) og er således et øjebliksbillede af den fastboende befolkning, samt så godt som muligt, de midlertidigt bortrejste. For de folketællinger der er blevet benyttet i denne artikels sammen, hæng gjaldt optællingen situationen ved midnat natten mellem den 31. januar og 1. februar. Man regnede, sikkert med rette, at det var det tidspunkt på året hvor der var flest fastboende hjemme og flest midlertidige sæsonarbejdere væk. Herudover noteredes bopæl, navn, alder, civilstand og stilling, samt fra og med 1845, fødested. For de danskfødte oplystes sogn, landsby og amt (=len), for udlændinge i reglen kun landenavnet eksempelvis ”Sverrig”, selvom der er tilbøjelighed til at nævne enkelte af de nærmeste sogne på Østerlen og Listerlandet. Fra 1890 fik man endvidere fødselsdato og år og fra 1901, arbejdsgiver, hvornår og hvorfra man var flyttet til sin nuværende bopæl, skatteindtægt og hvor mange børn, levende og døde, et ægtepar havde fået. Det er i øvrigt interessant at iagttage, at folketællingerne i USA udvikler sig stort set parallelt med de danske. Den sjette danske folketælling i Danmark i 1845 og den syvende i USA i 1850 er begge starten på angivelse af fødested og for udlændinge, fødeland.

Kirkebøgerne ligner de svenske fødsels-, vielses- og dødebøger og giver som disse gode og fyldige oversigter over fødte, konfirmerede, viede og døde, samt ind- og udflytningslisterne. Sidstnævnte erstattedes dog fra 1875 af politiets mere mangelfuldt bevarede opholdslister, der ikke desto mindre er blevet anset som hovedkilden til den svenske indvandring til Danmark og derfor, i modsætning til kirkebøgernes til- og afgangslister, er blevet bearbejdet digitalt for Frederiksborg og Københavns amter (Nordsjælland), samt dele af Maribo amt (Lolland-Falster), men ikke fra de steder hvor der var flest svenskfødte, Hovedstaden og Bornholm. Disse lister er derfor ikke blevet benyttet i denne sammenhæng.

De danske Folketællinger der findes på nettet for årene 1787-1930 er for Bornholms vedkommende desuden indekserede, dvs. at de kan findes på en søgedatabase på www.ddd.dda.dk/soeg_person.asp for årene 1787, 1801, 1834, 1845, 1850, 1855, 1860, 1870, 1880, 1890 og 1921 (1901, 1906, 1911, 1916, 1925 og 1930 mangler endnu). Knebet er at søge med ”jokertegn” (= wildcards) for personnavn og ”Sver+jokertegn” for fødested. Oplysningerne varierer som nævnt fra tælling til tælling, men kan over en årrække svare på en række væsentlige spørgsmål om den samlede befolknings tilstand og udvikling fra tællingstidspunkt til tællingstidspunkt:

- a. Hvor mange svenskfødte (og indfødte) var der på Bornholm?
- b. Hvor boede de på Bornholm?
- c. Deres alder, køn, civilstatus og erhverv?

De danske Kirkebøger som findes på nettet 1626-1960 er almindeligvis ikke indekserede, selvom arbejdet er startet: www.ddd.dda.dk/kiip/om_kirkebog.asp For Bornholms vedkommende er denne indeksering imidlertid allerede udført af Jørn Kjølner for alle svenskfødte på øen. Han har for perioden 1814-1960 indført alle vielser og dødsfald der involverer svenskfødte på Bornholm i en søgedatabase: www.bsif.dk/download.asp og har noteret de oplysninger der herudover fandtes i kirkebogen i forbindelse med de kirkelige handlinger. Disse persondata er oftest langt fyldigere og når de kontrolleres på baggrund af det svenske kirkebogsmateriale, langt mere korrekte end folketællingsoplysningerne. Det skyldes formentlig at præsten eller degnen, der førte kirkebogen, har bedt om at måtte se det medbragte svenske attestmateriale, først og fremmest ”flyttningsbeviset”. Han har derfor ikke, som tællerne ved folketællingerne, skulle høre sig til og eventuelt misforstå hvad de der skulle tælles sagde, men har direkte kunnet overføre oplysningerne fra et officielt udstedt dokument. Det betyder at man ret præcist kan besvare følgende spørgsmål:

- a) Hvor var de svenskfødte født?
- b) Hvornår rejste de fra Sverige?
- c) Hvor boede de og hvad var deres arbejde ved vielse eller begravelse?

De danske Indfødsretslove som findes på nettet for årene 1776-1960 dækker de 50.317 udlændinge der i dette åremål fik dansk statsborgerskab (indfødsret). Junigrundloven af 1849 fastslog at ”*Ingen Udlænding kan få Indfødsret uden ved Lov*” og dette er gentaget i alle senere revisioner. Statsborgerskab bliver således ikke givet administrativt som i andre lande, men politisk, ved lov fremsat og muligvis

vedtaget i Rigsdagen. Det er derfor disse lovvedtagelser og lovbemærkningerne der er basis for søgedatabasen på www.ddd.dda.dk/immibas/immibas2.asp over statsborgerskaber. Man får her navn, bopæl, fødselsdato og sted, dato for bosættelse i Danmark samt dato for lovvedtagelsen. For Bornholms vedkommende er der tale om 1.003 svenskfødte på Bornholm, der får dansk statsborgerskab, men det omfatter som sagt, stort set kun mænd bortset fra enkelte enker.

Politiets kopier af udstedte oversøiske billetter i Danmark 1868-1910: som ligeledes findes på nettet, www.emiarch.dk omfatter de 383.571 personer der købte oversøisk billet i Danmark, både til den direkte tur fra København til New York og til den ”indirekte” via Tyskland eller England. Af disse havde 81.992 deres sidste bopæl i Sverige, men mere oplyses ikke ud over alder, civilstand, afgangstidspunkt, billetnummer, skib og endeligt bestemmelsessted. For rejsende med sidste bopæl i Danmark desuden by, sogn og amt. Først fra og med 1. januar 1900 angav man både fødested og sidste opholdssted og det betød, at der for årene 1900-1910 kan findes 120 personer, der var født i Sverige uden nærmere stedsangivelse, men som havde sidste bopæl på en bornholmsk adresse.

ANDERS NILSSON (1843-1932)

For nu at holde sammen på de mange kilder der er nævnt oven for, kan det være nyttigt med et vilkårligt valgt, men konkret eksempel. I søgedatabasen over tildeling af danske statsborgerskaber finder man således for årene 1881-1931 hele 61 svenskfødte, der hed ”Anders Nilsson”. Heraf havde 16 fast bopæl på Bornholm og blandt disse en enkelt i Pedersker sogn på Sydbornholm. Han var fyldt 83 år før han ved lov af 31. marts 1926 fik sit danske statsborgerskabsbevis, der i øvrigt oplyste, at han var født i Store Herrestad, Kristianstads len, den 24. april 1843, men havde haft fast bopæl på Bornholm siden 1874, altså i 52 år! I kirkebogsdatabasen får man yderligere at vide, at hans forældre hed Niels Andersson Rytter og Hanna. At han blev gift den 29. december 1875 i Pedersker med den 17-årige bornholmer, Jensine Anine Jensen, født i Pedersker 26. oktober 1858 samt at han døde den 15. oktober 1932 og blev begravet på Pedersker Kirkegård. Anders Nielsen, som han nu hed, var ved sin død husmand på et lynglod ved sydkysten af Bornholm, i Hullebækhuset under Eskildsgård, som enken efter hans død fik lov til at bo i. Endelig fortæller Folketællingsdatabasen for Pedersker om de steder i sognet familien havde boet, samt navne og fødselstidspunkterne på ægteparrets 4 børn, der ligesom moderen alle var

danske. Disse oplysninger er herefter tilstrækkelige til at man uden besvær kan fortsætte sin søgning i de svenske kirkebøger, der meddeler at Anders Nilsson var ”uægte”, men at Nils Andersson Rytter (født 1811) var udlagt barnefader. At hans mor, Hanna (født 1812), han selv og hans to brødre Ola og Jöns, måtte flytte på fattighuset, hvor moderen døde af vattersot i 1854. Anders Nilsson kom herefter ud og tjene, først i Hedeskoga, senere Stora Köpinge, men fik i 1866 udflytningsbevis til Tyskland. Herfra dukkede han så op på Bornholm i 1874 og blev gift i 1875.

En sådan søgning i kilder på tværs af landegrænserne vanskeliggøres måske lidt af at de svenske personnavne så hurtigt ”fordanskes”. ”Nilsson” bliver ”Nielsen”, ”Jönsson” bliver ”Jensen”, ”Carlsson” bliver ”Karlsen”, ”Månsson” bliver ”Mogensen”; ”Jeppsson” bliver ”Jeppesen” osv. Men grundoplysningerne er alligevel så eksakte og detaljerede og gentages i så mange forskellige kilder, at tilsvarende livshistorier om man vil og har lyst til at høre dem, kan fortælles om stort set alle andre af de tusinder af svenske indvandrere der fik fast bopæl på Bornholm i årene efter 1840.

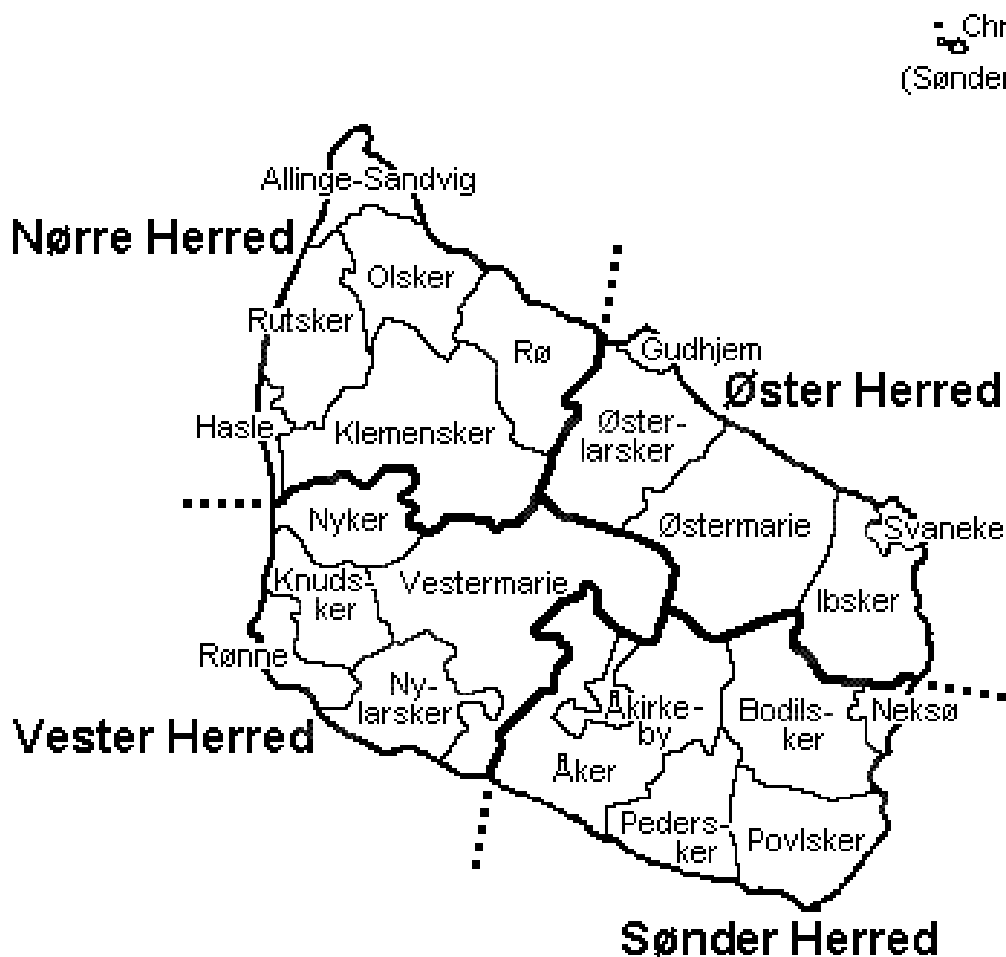
ANTALLET AF SVENSKFØDTE PÅ BORNHOLM

Det simpleste er at tælle hvor mange svenskfødte, der optrådte i de søgbare folketællinger fra og med tællingen 1845, der er den første der fortæller om fødeland:

Folketælling	1845	1850	1855	1860	1870	1880	1890	1901	1921
Bornholm i alt	26.546	27.212	28.949	29.304	31.894	35.364	38.761	40.889	44.426
Svenskfødte	50	188	319	360	826	2.016	2.915	2.594	1.598
Svenskfødte i %	0,2	0,7	1,1	1,2	2,6	5,7	7,5	6,3	3,6

Det fremgår at der er tale om en voldsom vækst fra næsten ingenting i 1845 frem til 1890 hvor antallet af fastboende svenskfødte på Bornholm var størst. Ikke alene i absolutte tal men også som procenter af det samlede bornholmske indbyggertal. Herefter faldt både antal og procentdel langsomt. Det svarer til de tal som såvel Scharling som Sundbärg publicerede vedrørende den samlede svenske indvandring til Danmark.

LOKALISERINGEN AF SVENSKFØDTE PÅ BORNHOLM

Når man ser på kortet oven for, danner Bornholm et parallelogram (560 km²) hvor langsiden måler knapt 3 svenske mil, kortsiden knapt 2. De 4 ”hjørner” danner øens 4 herreder, hvert herred med 3-4 landsogne og 1-2 købstæder. Vester Herred med Rønne, Nørre herred med Hasle og Allinge-Sandvig; Øster Herred med Svaneke og Gudhjem samt Sønder herred med Nexø og Aakirkeby. Den samlede befolkning fordelte sig i første halvdel af 1800-tallet med næsten nøjagtigt en fjerdedel i hvert herred (6-7000), men i løbet af anden halvdel af århundredet voksede Rønne stærkt på resten af øens befolkning. I tabellen neden for, der bygger på folketællingernes oplysninger om svenskfødtes adresser i de enkelte sogne og dele heraf på Bornholm, har jeg ud over at sammenfatte den procentuelle fordeling af svenskfødte på de 4 herreder, valgt at vise procenterne af svenskfødte for de købstæder eller landsogne der i periodens løb nåede eller oversteg 10 % af den samlede svenskfødte befolkning

på Bornholm i årene 1845-1921. Endelig sammenholdes procenterne med fordelingen af svenske bornholmere, der blev danske statsborgere i årene 1885-1935:

Folketælling	1845	1850	1860	1870	1880	1890	1921	Statsborgerskaber
Svenskfødte i alt	50	188	360	826	2.016	2.915	1.598	1.003
Vester herred	52 %	56 %	54 %	41 %	41 %	47 %	51 %	52 %
Nørre herred	18 %	32 %	25 %	28 %	29 %	29 %	30 %	27 %
Øster herred	10 %	5 %	8 %	10 %	14 %	11 %	9 %	11 %
Sønder herred	20 %	7 %	13 %	20 %	16 %	13 %	11 %	10 %
Heraf:								
Rønne, Vester h.	36 %	21 %	30 %	14 %	20 %	27 %	39 %	38 %
Hasle, Nørre h	10 %	15 %	5 %	10 %	5 %	4 %	4 %	4 %
Allinge-Sandvig, N. h.	4 %	1 %	5 %	4 %	10 %	10 %	9 %	12 %
Klemensker, Nørre h	2 %	11 %	6 %	7 %	9 %	10 %	8 %	5 %
Aaker, Sønder h	16 %	4 %	5 %	7 %	6 %	5 %	4 %	3 %

Det ses klart, at langt de fleste svenskfødte slog sig ned på den vestlige del af Bornholm. Halvdelen af alle i boede i Vester herred og en tredjedel af alle i herredets og øens hovedby, Rønne. Herefter følger Nørre herred med knapt en tredjedel af alle svenskfødte, med en tiendedel i Hasle 1845-1870, mens det bliver Allinge-Sandvig der når en tiendedel af alle svenskfødte 1880-1921. De to herreder på den østlige del af Bornholm, Øster og Sønder herreder havde hver kun omkring en tiendedel af den samlede svenskfødte befolkning, men med uregelmæssigheder for Aaker sogns vedkommende, der skyldes fabriksinitiativer der kom og atter forsvandt. Selve lokaliseringfordelingen af svenskfødte på Bornholm bekræftes i øvrigt af en næsten forbløffende overensstemmelse mellem folketællingernes og statsborgerskabernes oplysninger.

Når den svenske bosættelse er så klart orienteret mod den vestlige del af øen, skyldtes det at flertallet af de svenske indvandrere blev engagerede i industri, minedrift og landbrug på den vestlige del af øen, mens de kun var beskæftigede i landbruget på den østlige del. Samtidigt var lønnen og beskæftigelsesmuligheder bedre i industri, minedrift, håndværk end selvom det højere lønniveau også smittede af på landbruget. Både Gustav Sundbärg og i øvrigt også Martin Andersen Nexø gav en række konkrete eksempler på hvordan prisniveauet var højere end i Sverige, men også at lønnen var endnu højere. Men ud over lønnen var det også andet der trak! Der var en større chance end hjemme for at gifte sig til jord og ejendom!

DE SVENSKERES INDVANDRERES ALDER OG KØN.

Det fortæltes tidligere i Mjällby sogn i Blekinge, at fiskerne fra Listerlandet ikke blot tog til Bornholm for at fiske laks, sild og torsk, men at de også fiskede koner! De demografiske forhold på Bornholm talte i hvert fald for at historien kan have haft en reel baggrund, for ser man på kønssammensætningen, som den fremtrådte i folketællingerne 1845-1890, havde de svenskfødte indvandrere på Bornholm et betydeligt overskud på 60 % mænd mod 40 % kvinder. Omvendt havde den samlede bornholmske befolkning kun 45 % mænd over for 55 % kvinder, og ikke nok med det, de svenske indvandrere var markant yngre end de indfødte bornholmere. 50 % af svenskerne var mellem 20 og 39 år gamle, altså i deres mest erhvervsaktive og reproduktive alder, mens det for bornholmernes vedkommende kun var 28 %. Det er måske derfor Martin Andersen Nexø fortalte, at der blandt de svenske indvandrere, der gik i land i Rønne var *”unge mænd så ranke og velskabte som de ikke fostres her på øen”*. Men spørger man så hvor de indfødte, yngre bornholmske mænd befandt sig, var svaret Amerika. Blandt de tusinder af unge (mellem 20-39 år gamle) bornholmere der i 1870'erne og 1880'erne rejste til USA, var 63 % unge mænd. Som vi senere skal se giftede de sig så til gengæld ofte med svenske piger i de svenskdominerede bosættelser i Amerika som bornholmerne foretrak! Så alt i alt var det ikke underligt, at de ranke og velskabte unge svenske mandlige indvandrere blev modtaget med mere end åbne arme! Men hvor kom de alle sammen fra?

DE SVENSKERES INDVANDRERES FØDESTEDER

Som tidligere nævnt er folketællingerne i regelen sparsomme med oplysninger om hvorfra i et andet land indvandrerne kom, kun undtagelsesvis nævnes de nærmeste sogne på Østerlen eller Listerlandet og det samme gjaldt ankomstlisterne i kirkebøgerne, mens bøgernes dødslistes med oplysninger over de 3.642 svenskfødte der døde og blev begravet på øen i årene 1850-1960 giver fyldige oplysninger, ikke alene om fødesogn og fødselsdato i Sverige, men ofte også om forældre og afrejsetidspunkt fra Sverige. Blandt disse ”døde svenskere” var der godt 50 svenske sømænd der skuldede i land som lig på de bornholmske kyster, ved i alt 17 svenske skibsforlis, og de kan jo vanskeligt betragtes som ”indvandrere”, selvom de blev begravet på øen. Det samme var tilfældet for en del fiskere fra Blekinge, der fandtes døde af kulde i deres åbne både, værst gik det ud over fiskerlejet på øen Saltärna

mellem Ronneby og Karlshamn, hvortil kom ”tilfældige” dødsfald som eksempelvis en 40-årig bugtaler fra Stockholm, der døde under en turne på Bornholm i sommeren 1870.

Men når disse ”ufrivillige” svenske ”indvandrere” er nævnt, repræsenterede de der i øvrigt kom til Bornholm samtlige svenske len, selvom kun 3 var født i Norrbotten. Langt de fleste var født i de allernærmeste len: Kristianstads len 1.760 (48 %); Malmøhus len 933 (27 %); Blekinge len 497 (14 %); Kalmar len 175 (5 %); Kronobergs len 71 (2 %); Hallands len 26 (0 %); mens 99 kom fra resten af Sverige og 81 som nævnt var døde før ankomst. 9 ud af 10 blandt de svenske indvandrere, der slog sig så varigt ned på Bornholm, var født i de skånske landsdele.

Fordeles fødestederne for svenske indvandrere på Bornholm herefter på de nuværende kommuner i Sydsverige og nøjes man med at nævne de kommuner og sogne der repræsenterede mindst 1 % (mindst 36) af det samlede antal fast bosiddende svenskfødte på Bornholm bliver resultatet:

887 fra Simrishamn kommune (Skåne) Heraf: Borrby 209; Östra Hoby 131; S:t Olof 74; Vallby 68; Stiby 58; Hammenhög 54; Bolshög 47; S. Melby 38.

769 fra Tomelilla kommune (Skåne) Heraf: Tryde 131; Onslunda 97; Kverrestad 94; Østra Ingelstad 77; Benestad 50; Tranås 46; Smedstorp 43; Ullstorp 37; Spjutstorp 37.

712 fra Ystad kommune (Skåne) Heraf: Löderup 159; Glemminge 103; Valleberga 97; Köpinge 60; Ingelstorp 53; Stora Herrestad 43.

179 Sölvesborg kommune (Blekinge) Heraf: Mjällby 153

138 fra Sjöbo kommune (Skåne) Heraf: Vanstad 38.

115 fra Karlshamn kommune (Blekinge)

105 fra Ronneby kommune (Blekinge) Heraf: Ronneby 42; Bräkne Hoby 41.

89 fra Karlskrona kommune (Blekinge)

75 fra Kalmar kommune (Småland)

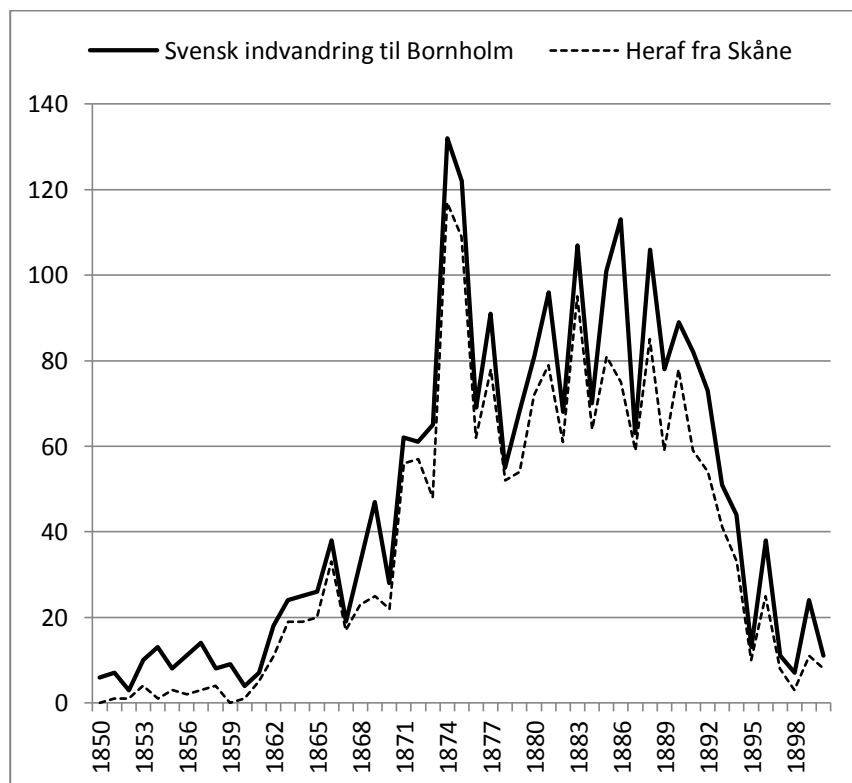
46 fra Mörbylånga kommune (Øland)

41 fra Skurups kommune (Skåne)

36 fra Kristianstads kommune (Skåne)

De svenske udvandrere til Bornholm kom således fra et sammenhængende område langs kysten mellem Ystad i syd og Kalmarsund i nord, med en undtagelse for Åhuskysten. De stærkeste udvandringsområder var Österlen fulgt af Listerlandet, men det var lidt forskelligt hvornår svenskerne kom fra hvilke områder.

SVENSKE INDVANDRERES ANKOMST TIL BORNHOLM

Tallene dækker som nævnt ankomsttidspunkter for de svenskere, der blev på og senere (indtil 1960) døde på Bornholm. Faldet i indvandrer tallene efter 1890 *kunne* derfor betyde at indvandrerne endnu ikke var døde, eller var viderevandret til andre dele af Danmark, Sverige eller USA. Men andre kilder fortæller også om et fald i antallet af indvandrere efter 1890 og er oplysningerne i dødslisterne nogenlunde rigtige tillader jeg mig at antage, at der var tale om følgende faser. Et lavt indvandrningsniveau i 1850'erne, med omkring 10 om året, og blandt de der kom, flest fra Blekinge og Øland. En stigning til omkring 30 om året i 1860'erne, nu flest fra Skåne men dog stadig en del fra såvel Småland, Øland og Blekinge, En kulmination i 1870'erne og 1880'erne, med omkring 100 indvandrere om året, hvor indvandrerne fra Skåne helt dominerede, men dog, særligt i 1880'erne blev suppleret med en betydelig indvandring af stenhuggere fra Blekinge. Herefter fulgte et kraftigt fald i

løbet af 1890'erne og antallet af indvandrere forblev herefter beskedent, svarende til at antallet af svenskfødte i folketællingerne faldt fra 2.594 i 1901 til 1.598 i 1921. Fra midt i 1890'erne må afvandring og dødsfald have oversteget tilvandringen, for børn født af svenskfødte på Bornholm talte ikke med, de var i sagens natur danskfødte.

Både tilstrømning og den efterfølgende stagnation var naturligvis bestemt af, hvor attraktivt det var at søge arbejde på Bornholm frem for hjemme. Det er derfor værd at se på, hvilke arbejdsopgaver de svenske indvandrere blev tilbudt og påtog sig på Bornholm.

SVENSKERNES ARBEJDSFORHOLD PÅ BORNHOLM

At de svenske indvandrere i vore dage stort huskes som stenhuggere fra Blekinge der boede på Nordbornholm eller landarbejdere fra Skåne der boede ved Nexø skyldes formentlig, at stenhuggerne kom sidst og efterlod sig de største huller, mens landarbejderne på Østbornholm blev skildret af Martin Andersen Nexø, der selv, ligesom Pelle Erobreren kom til Bornholm med skib som 8-årig i maj 1877. Martin kom fra København, Pelle fra Skåne, men det var Martin der fortalte om de 250 dækspassagerer, der *”ikke ved hvor de skal gøre af sig selv og står i vejen overalt, mens matroserne jager dem bandende fra side til side i skibet”*, men efter at landgangen er lagt *”strømmer fra borde – stenhuggere, havnearbejdere, tjenestepiger, mandlige og kvindelige daglejere, karle, røgtere, en og anden ensom lille vogterdreng, og elegante skræddere der holder sig langt fra de øvrige”*. Martin Andersen startede selv, ligesom Pelle, som vogterdreng, men begge kom de siden i skomagerlære i Rønne og drømte begge om en stor fremtid, i København! Så det er i virkeligheden ikke dem det handler om her, det må blive en anden gang, men om Martins far der var en fortrukket stenhugger og daglejer, samt Pelles far, der var røgter. For i modsætning til deres sønner blev de og døde på øen.

Af de 3.642 svenskfødte der døde og blev begravede på Bornholm mellem 1850 og 1960 var de 1.065 hustruer, enker, enkemænd, 226 sønner og døtre, 52 fattiglemmer samt 81 svenske sømænd, fiskere og lignende, der døde uden at have bosat sig på øen. De resterende 2.218 var forsynet med nogenlunde entydige erhvervsrubriceringer, selvom der kan være en betydelig usikkerhed om hvorvidt en daglejer eller arbejdsmand arbejdede i by eller på land, eller måske endda ofte både det ene og det

andet efter hvor arbejdet var at finde. I tvivlstilfælde har jeg ladet dødsstedet afgøre om den pågældende var by- eller landarbejder.

Men med dette, væsentlige forbehold, synes det som om 40 % var beskæftigede i landbruget, 2 % fiskeriet og 58 % var ansat i byerhverv. Sidstnævnte fordelt med 27 % arbejdsmænd; 14 % håndværkere; 15 % stenhuggere samt 2 % diverse. Det gjaldt de stillingsbetegnelser de havde ved deres død hvad enten de havde et foranstillet ”forhenværende”, det havde 654, eller ej. Der må formentlig også regnes med en betydelig forskydning af arbejdskraft fra land mod by fordelt på tid, også når det drejede sig om selvsamme person, der meget vel kan være startet som landarbejder, men endt som byarbejder.

Landmænd

Trods den forventede flytning fra land til by, for de bornholmske landdistrikter var det eneste område i hele Danmark der havde befolkningstilbagegang fra 1890 til 1901, var der alligevel 917 svenskfødte, der ved deres død arbejdede på landet. Mere end halvdelen var egentlige landarbejdere: 308 tjenestepiger og 260 tjenestekarle. Blandt disse landarbejdere også en *virkeligt eksisterende* Lasse Karlsson (1847-1913) fra Tomelilla, der ligesom ham Max von Sydow fremstillede på film, kom med skib fra Ystad i maj 1877. I modsætning til Pelle Erobrerens far, blev han dog få måneder efter ankomsten gift med en gårdmandsdatter fra Pedersker, den svenskfødte Anna Lundgren. Lasse og Anna fik husmandssted på den fede jord i Vestermarie og 7 børn i hastig rækkefølge, men fra 1895 gik det helt galt. Anna blev skilt fra Lasse Karlsson der i 1901 kunne findes i arresten i Rønne og i maj 1913 blev fundet død på en mark uden for Nylars ”*kvalt i eget opkast, da han var meget drikfældig*”, som præsten noterede det, i dødsbogen. Her hørte drukkenskab som dødsårsag ikke til sjældenhederne, netop en af de ting Gustav Sundbärg bebrejdede Danmark, hvis alt for billige snaps førte tilrejsende svenskere i fordærv!

Lasse Karlssons eks-svigerfar, Per Nilsson Lundgren (1830-1904) fra Hammenhög, illustrerer i øvrigt landbrugsvandringerne på øen. Han og hans kone Signe Svendsdotter (1830-1904) fra Tosterup, flyttede i maj 1872 til Bornholm med deres 9 børn og købte få år efter selvejergården Stenbaldregård (nu Bukkevad) i Pedersker sogn på Sydbornholm. Men noget gik galt, for i 1890-folketællingen var de flyttet til et lille husmandssted på Nordbornholm i Klemensker, boede herefter nogle år hos

datteren Anna i Vestermarie, men var fra 1895 at finde i Storegade i Rønne, hvor Lundgren drev en vognmandsforretning der siden blev videreført af sønnen Svend Alfred Lundgren (1864-1945).

Per Nilsson og Lasse Karlsson var i øvrigt langt fra de eneste der klarede sig på linje med de indfødte, og det ville sige både godt og skidt, men muligvis bedre end de ville have gjort hjemme i Skåne eller Småland i 1800-tallet. 188 svenske indvandrere der var startet som landarbejdere på Bornholm, kunne ved deres død kalde sig husmænd og yderligere 142 med den lidt mere ubestemte betegnelse, avlsbrugere. Begge dele betød at man levede af at dyrke egen jord, men hertil kom 12 svenske mandlige indvandrere der skød papegøjen og simpelthen giftede sig en gårdejertitel til. Det gjaldt eksempelvis Nils Jonas Andersson (1848-1907) fra Sövestad, der kom til Aaker 1872, giftede sig med datteren til Store Hallegård og overtog Engesgård i Vestermarie. Samt Henrik Jönsson (1862-1921) fra Stiby, hvis forældre i 1872 blev daglejere på Lensbjerregård i Østerlars, den gård Henrik selv blev gårdejer af i 1888 da han giftede sig med datteren på gården.

Fiskere

Med en beliggenhed midt i Østersøen var fiskeriet et dominerende erhverv der i hele perioden 1845-1921 beskæftigede mellem 6-700 bornholmere, men sjældent mere 10-15 svenskfødte og det endda først fra og med 1880'erne. Men det var også et hårdt erhverv, og af de i alt 53 svenskfødte fiskere der er døde på øen, skyldtes 12 dødsfald drukning. Mere end halvdelen af de svenskfødte fiskere kom fra Hørvik på Listerlandet, men herefter fulgte Matvik (Madvig) ved Karlshamn, samt Brantevik, Skillinge; Löderup og Ystad i Skåne.

By-arbejdere

Mens landbrugere og fiskere i sagens natur spredte sig ud over hele Bornholm, boede langt de fleste af 566 svenskfødte arbejdsmænd i øens ”hovedstad” Rønne, samt i nabosognene Knudsker, Nyker og Hasle hvor der var granit, kaolin, kul og ildfast ler. Beskæftigelsen af de svenskfødte arbejder var allerede fra midt i 1800-tallet i meget høj grad baseret på tre store åbne granitbrud og kaolinslemmerier i Rønne og Knudsker hvis virksomhed ekspanderede kraftigt fra og med 1870'erne, da kaolinen blev efterspurgt i den voksende københavnske porcelænsindustri, mens den grå

Rønnegranit blev den markedsførende gadebelægning, ikke alene i København og andre større danske byer, men også i de nærmeste tyske byer, Stettin og ikke mindst Berlin. På sin højde i 1890'erne var omkring hver tredje arbejder i Rønne svenskfødt og der opstod i disse år svenske gader og kvarterer i den østlige del af Rønne, nærmest ved granit- og kaolinbruddene, hvor stort set alle var svenskfødte. Det er i virkeligheden vanskeligt at se hvordan granitindustrien skulle have vokset så stærkt uden import af udenlandsk arbejdskraft. Herudover var der tillige svenskfødte arbejdere i byens metal- og maskinfabrikker, men med omkring 20, var det relativt få. Man tog næppe til Bornholm hvis man havde en metalfaglig uddannelse.

Derimod var der mange svenskfødte håndværkere der tog til Bornholm, ikke mindst i de første årtier af den periode vi her beskæftiger sig med og i modsætning til arbejderne, spredte de sig mere ud over øen.

Håndværkere

De 331 svenskfødte håndværkere fordelte sig på 103 smede, 61 skræddere, 44 bødkere, 37 snedkere, 33 murere, 22 skomagere og 11 urmagere. I de fleste af disse fag var svenskerne i overrepræsenterede i forhold til deres andel af befolkningen. Mens de svenskfødte i 1890 udgjorde 7 % af øens befolkning udgjorde de svenske smede 15 % af alle smede på øen, skrædderne 18 %, murerne 14 %, urmagerne 16 % mens svenskfødte snedkere og skomagere til gengæld var underrepræsenterede. Den allermest dominerende rolle indtog dog de svenskfødte bødkere ("tunnbindare") med 44 af de i alt 100 bødkere på øen. Mange var kommet allerede blandt de allerførste svenske indvandrere til Bornholm, særligt fra Kalmar og Karlshamn. En af de disse var Erik Leonard Sjøgren, født i Karlshamn 1822 og død i Hasle 1878. Han var i hvert fald på Bornholm i 1848, da han gift med Maren Pihl og de havde sammen August, Evelyn og Maria Sjøgren. Når han netop slog sig ned i Hasle skyldtes det, at byen var Danmarks eneste kulmineby og hertil krævedes tønders til de 80.000 tønders kul der producerede og eksporterede årligt i 1850'erne. Men der krævedes selvsagt ikke alene tønders, men også kulminearbejdere og dem var der ikke mange af i Danmark!

Kulminearbejderne

De tre bornholmske kulminer lå på Bornholms vestkyst mellem Hasle og Rønne og var tidligt blevet benyttet af bornholmerne selv der havde fisket de kul op, der blev skyllet i havet. Men rigtig kraft blev der først lagt på en underjordisk kulminebrydning fra midt i 1840'erne og frem til først i 1870'erne. Brydningen blev ganske vist genoptaget under både 1. og 2. verdenskrig, men det var af ren nød, for de bornholmske stenkul var ikke særligt gode. De sodede og havde kun en brændværdi på 60 % af engelske stenkul. Men dels kunne kullene bruges til at brænde det ildfaste ler der også fandtes på stedet, det blev senere basis for øens største virksomhed, ”Hasle klinker”, dels var disse stenkul de eneste man havde i Danmark. Da der er i Hasle er tale om de samme geologiske lag fra juratiden som ved Höganäs i Skåne, hvor der allerede blev brudt kul, var det naturligt at det var herfra man i 1840'erne skaffede sig de første erfarne kulgravere til Bornholm og hermed de første svenske arbejdere på øen. Eksempelvis Jan Bogreen (1817-1871) fra Höganäs, der giftede sig i Hasle 1847 og blev i byen til sin død. Flertallet af de skånske kulminearbejdere blev dog aldrig andet end flygtige sæsonarbejdere der noteredes i kirkebøgernes til- og afgangslister, men ikke ellers med mindre de døde. Men det var der til gengæld uforholdsmæssigt set mange der gjorde. Af i alt 28 svenske kulminearbejdere der blev på øen, var mere end halvdelen blevet dræbt ved dramatiske arbejdsulykker: begravet i sammenstyrtet mineskakt; kvalt af kulgask; styrtet i skakt; hoved afrevet, af hejseværk; hoved knust ved faldende værktøj; druknet af indtrængende vand; mast under skridende kulbunke osv. Så for den sags skyld var det sikkert en lettelse at arbejde i de åbne stenbrud frem for at møde døden i det sorte mørke.

Stenbrudsarbejdere

Ud over det statslige ”Frederiks sandstensbrud” ved Nexø (1759-1872), hvis lyserøde sandsten stadig er et markant indslag i den københavnske bygningsmasse fra det sene 1700-tal, samt kulbrydningen i Hasle, forsøgte man at etablere en alun- og cementfabrik på grundlag af alun skifrene og ølandskalken i Limensgade, Aaker sogn på Syd-Bornholm i årene 1845-1849. Det gik dårligt, men det er denne aktivitet, der er årsag til at folketællingen for 1845 placerede hele 16 % af alle svenskfødte på Bornholm i Aaker sogn. Det drejede sig om 8 svenskere (af i alt 50 på øen), der var blevet hentet fra Andrarum Alunbruk i Skåne (ved Christinehof mellem Sjöbo og Kivik), mens en dog var bødker fra Simrishamn. Allerede i 1850 var alle

atter rejst fra øen, bortset fra bødkeren, Per Dahlberg (1820-1905), der med stort held fortsatte sin virksomhed i Rønne.

Mens den organiserede stenbrydning således havde været i gang fra midten af 1700-tallet i Neksø og fra midt i 1800-tallet i Rønne, startede granitbrudene i Allinge-Sandvig først for alvor i 1880'erne efter tysk opkøb af hele Bornholms nordspids, Hammerknuden. Her indrettedes "Bornholms Granitværk" og der blev bygget lange rækker af arbejderboliger der stadig kan ses sammen med vældige huller i klippekuden. Værket der sammen med stenbruddene på eksempelvis Tjurkö uden for Karlskrona, der også var tyskejet, dominerede det store nordtyske marked. Den bornholmske granit særligt med den fine lyserøde, sprækkefri Hammergranit, der blev formet til bygningsdele, der blev brugt i den tunge tyske arkitektur i tiden op til 1914. Men disse produkter krævede i langt højere grad end tidligere erfarne og faglærte stenhuggere. Dem kunne man særligt skaffe sig i Sverige og det var dem der slog sig ned i Allinge-Sandvig og i Vang syd for Hammershus. I 1890 var 163 af de i alt 306 stenhuggere, der fandtes på Bornholm, svenskfødte. I 1921 dog kun 60 af 227, men det var ikke alle der kom fra Blekinge. Af de 192 svenskfødte stenhuggere, der bosatte sig varigt på Bornholm kom 41 % kom fra Skåne, 37 % fra Blekinge, 13 % fra Småland, 6 % fra Halland samt 3 % fra Mälardalenregionen. Faldet i antallet af såvel danske som svenske stenhuggere på Bornholm i årene mellem 1890 og 1921 skyldtes at det tyske afsætningsmarked svækkedes kraftigt i forbindelse med verdenskrigen og en ændret arkitektursmag, men også at de svenskfødte stenhuggere i Allinge-Sandvig, i hvert fald mellem 1900 og 1910, var blandt de mest aktive deltagere i den oversøiske udvandring fra Bornholm.

DEN VIDERE UDVANDRING TIL USA

Spørgsmålet om antallet af svenskfødte oversøiske udvandrere med bopæl på Bornholm kan kun delvist besvares og kun for årene 1900-1910. Det er de eneste år hvor den landsdækkende database over solgte oversøiske billetter både fortæller om billetindehavernes fødested og sidste opholdssted. For Danmark som helhed blev der i dette tiår solgt 129.069 oversøiske billetter hvoraf 90 % blev udstedt til USA.

15.137 af de rejsende var både født og havde haft sidste bopæl i Sverige, mens 2.978 nok var født i Sverige, men havde en fast oversøisk bopæl som de nu købte billet for at komme tilbage til. De havde med andre ord været på besøg i Skandinavien.

Endelig var der 1.989 svenskfødte, der havde fast bopæl i Danmark da de løste billet

til USA. Det var altså disse 1.989 svenskere, der først var indvandret til Danmark for herefter, i årene 1900-1910, at rejse videre til Amerika. 70 % havde haft fast bopæl i København inden den videre udvandring, 5 % på Lolland-Falster og 6 % på Bornholm.

For Bornholms vedkommende var der i tiåret 1900-1910 alt i alt 1.984 med bopæl på øen der løste billet til Amerika og blandt disse 120 svenskfødte. Deres adresser på Bornholm og arbejdspladser svarede ganske godt til den erhvervsstruktur vi tidligere har set. 20 med bopæl i Allinge-Sandvig var alle stenhuggere. 70 fra Rønne bestod, ud over 33 hustruer og børn, af 22 arbejdere, 8 håndværkere, 4 stenhuggere og 3 landmænd. 30 fra resten af øen bestod af 10 hustruer og børn, 8 arbejdere, 6 landmænd, 3 håndværkere og 2 stenhuggere. De fleste var mænd og ganske unge, men der var markante undtagelser, således tre par bedsteforældre tæt på 70 år gamle, der tog til Amerika for at besøge børn, svigerbørn og børnebørn. Eksempelvis murermester Svend Magnus Jönsson (1836-1910) fra Voxtorp ved Kalmar, hvorfra han var kommet i 1863 og hans kone Anne Katrine Kofoed (født 1837) fra Rønne. De havde giftet sig i 1864 og sejlede nu i september 1903 på to uger fra Rønne til New York, fra København på turistklasse på den splinternye og luksuriøse danske Amerikabåd "Hellig Olav". Søn, svigerdatter og børnebørn tog imod i Hicks Street, Brooklyn, New York, men der blev også tid til en længere udflugt til Niagara og byerne syd herfor, hvor bedsteforældrene, særligt i Jamestown havde mange bekendte. Men i marts 1904 gik turen hjem igen til Rønne og det ældre ægtepar er et godt eksempel på at fra omkring 1900 tog man ikke længere til Amerika for evigt. Der foregik faktisk en livlig arbejdsPendling og turisme på tværs af Atlanterhavet, der først blev stoppet igen af de to verdenskrige, visa og øvrige rejse- og indvandreres restriktioner der ikke kendtes før 1914. Dog forlangte de amerikanske myndigheder allerede tidligt at man for at få adgang til USA skulle oplyse om amerikansk kontaktperson og dennes adresse.

Bestemmelsesstederne for de svenskfødte amerikarejsende fra Bornholm var derfor, som for alle andre, i udstrakt grad præget af hvor i USA man havde familie, bekendte og arbejdskammerater. Disse områder var for bornholmernes vedkommende langt mere distinkte end hvad der gjaldt for de fleste andre danske udvandrere.

I overvejende grad drejede det sig om fire klart afgrænsede områder i USA. De to første var byerne øst for San Francisco med centrum i Modesto, hvor bornholmske

guldgravere havde slået sig ned fra omkring 1855 samt landområderne vest for Chicago ved La Salle i Illinois, hvor bornholmere på vej hjem fra guldfelterne i Californien, havde været de første danskere der slog sig ned. Men de to vigtigste lå henholdsvis i Utah og i New York State.

For Utahs vedkommende Ephraim i Sanpete County, omkring 200 km. syd for Salt Lake City i Utah, hvor de første danske mormoner, herunder 38 bornholmere, kom i september 1853 anført John E. Forsgren (1816-1890) fra Gävle. Han var i 1851 blevet landsforvist fra Sverige på grund af spredning af vranglære, men havde fortsat sin mission i Danmark, der havde fået trosfrihed med Junigrundloven 1849. Forsgren arrangerede herefter i december 1852 den første rejse fra Skandinavien til Utah. 38 bornholmere og enkelte svenskere fulgte i første omgang, men mange fulgte i årene efter og med dem også en del med navne, der klart tydede på, at de var svenskfødte mormoner på Bornholm. Men da mormonerne i Utah registreredes efter den menighed de kom fra, ikke fødestedet, må de undersøges navn for navn. Öhman lyder jo svensk og det viser sig da også, at det drejede sig om et ægtepar fra Algutsrum på Øland, Peter Nilsson Öhman (1806-1878) og Anna Tobiasdotter (1804-1864), men at de i sommeren 1851 var kommet til Rønne med deres to børn, muligvis som fordrevne mormoner, der så, sammen med bornholmske og svenske trosfæller rejste til Ephraim i Utah i foråret 1863. Her finder man dem i øvrigt igen på "Ephraim Pioneer Cemetery" under en gravsten hvor Öhman, der allerede i Danmark var blevet til Öman, nu er blevet til "Oman". Den kraftfulde borgmester i Ephraim, Paul Ernst Kofoed (1813-1891), en skipper fra Svaneke der havde ført sit sejlskib 17 gange over Atlanterhavet, samt hans amerikanske kone Fanny Merrick (1831-1911), der var adoptivdatter af selveste religionsstifteren Joseph Smith. De to skulle nok sørge for at mormonerne fra Bornholm, blev vel behandlede når nåede frem til byen. Det gjorde 344 i årene 1853-1890.

En tilsvarende tiltrækningskraft udstrålede mindst med samme kraft fra den største af alle bornholmske bosættelser i Amerika: området omkring Jamestown og Warren i den vestligste del af staterne New York og Pennsylvania, syd for Buffalo og Eriesøen. I Jamestown boede der 9.199 svenskfødte amerikanere i 1910 og da de udgjorde mere end halvdelen af byens befolkning og desuden havde en "Carlsson" som borgmester 1908-1934, var skridtet ikke langt til at udnævne byen til "Amerikas mest svenske by". For reklamens skyld fik man endda svenskætlingen Charles Lindbergh (1902-1972) til at flyve rundt over byen den 1. august 1927 med et banner

der bar dette slogan, kort efter at Lindbergh havde krydset Atlanterhavet med sin soloflyvning.

Samtidigt var Jamestown også den by i Amerika (uden for Utah som man opfattede som noget for sig selv), der havde relativt flest bornholmere. I 1910 var der 376 danskfødte i byen hvoraf ca. 350 var født på Bornholm. Det var jo ikke mange sammenlignet med de mange svenskfødte i byen, men der var en klar sammenhæng.

Indtil de amerikanske jernbaner var blevet sammenhængende udbygget fra slutningen af 1860'erne, gik hovedruterne til det indre Amerika enten op ad Mississippi fra New Orleans eller fra New York via Buffalo med skib over de store søer. De bornholmske mormoner fulgte begge ruter, mens vejen over de store søer er blevet nøje beskrevet af Vilhelm Moberg. Fiktionens Karl Oskar og Kristina var ikke de eneste der sejlede op ad Hudson-floden fra New York til Albany og herfra kørte med tog til Buffalo hvor de indskibede sig og via Erie- , Huron- og Michigansøen sejlede til Chicago og herfra vandrede videre mod vest. Det gjorde alle der skulle videre til Wisconsin, Illinois, Iowa og Minnesota, men det var ikke alle der havde flere penge når de nåede frem til Buffalo. Det gjaldt f.eks. det allerførste svenske amerikaskab, der i 1846 rejste fra Kisa i Östergötland med kurs mod New Sweden i Iowa. Flere af deltagerne strandede i Buffalo, måtte bortadoptere deres børn og tage forefaldende arbejde i egnen omkring Jamestown. De strandede er dog vanskelige at identificere i de amerikanske 1850- og 1860-folketællinger, da de her kun blev noteret som navnløse svenskere uden alder, der, hverken kunne tale (engelsk), læse eller skrive! Den første dansker i Jamestown, Marcus Peter Jacobsen (1834-1920) fra Snogebæk i Povlsker sogn, der kom til byen på vej hjem fra Californien i 1855 kunne til gengæld både skrive læse og tale engelsk efter 3 år i de Californiske guldfelter og lidt guld havde han også med. Han giftede sig og grundlagde en blomstrende vognfabrik i byen, hvor han sammen med sin svenskfødte hustru Sophia (1839-1923), et af de bortadopterede børn fra Kisa, tog gæstfrit imod alle, men vel ikke mindst dem hjemmefra Bornholm eller Skåne. En virksomhed der efterhånden udviklede sig til at blive byens stadshotel!

Når der således var god grund til at finde sammen i Amerika, danskere, svenskere, nordmænd, eller blot bornholmere og skåninger, er forklaringen nok den Marcus Peter Jacobsen fra Snogebæk på Bornholm fortalte om, da han kort før sin død i Jamestown i 1920 blev interviewet (her i min oversættelse fra "Civil and industrial

progress of the Swedish people in Jamestown 1848-1914”, Boston 1921, side 11). Det handlede om hvordan det føltes at blive mobbet og snydt fordi man hørte til en anden nationalitet end flertallet, udtrykt i vendinger, som jeg tror mange af vore egne indvandrere i vore dage vil kunne nikke genkendende til:

”En ting plagede mig meget, og det var at de indfødte betragtede mig som mindreværdig fordi jeg var fremmed og de yngre fortalte mig da også uden omsvøb, at jeg var dum og uønsket! Senere kunne jeg godt forstå hvorfor. Landområderne omkring Jamestown var dengang jeg kom allerede tæt bebygget med små gårde på omkring 100 acres, der alle var beboet af indfødte amerikanere fra Connecticut, Vermont, Massachusetts og det østlige New York. De syntes jo at de tilhørte det største og bedste folk i verden og forsømte ingen lejlighed til at fortælle om det! Det virkede endda nogle gange som om ekspedienter i butikkerne ikke brød sig om at betjene mig og gjorde de, prøvede de at snyde med vekselpengene.”

AFSLUTNING

En så dybfølt indsigt i hvad det vil sige at være indvandrer i et fremmedfjendtligt land som Marcus Peter Jacobsen fra Snogebæk giver udtryk for i det oven for citerede, giver anledning til at vende tilbage til det indledende spørgsmål i denne artikel. Hvor galt gik det egentligt for datidens skånske Karlsson'er på Bornholm?

Martin Andersen Nexøs skildring er jo temmelig sort hvad angik Lasse Karlsson fra Tomelilla og det samme gjaldt den virkelige Lasse Karlsson fra Tomelilla, som vi fandt død af druk i 1913 på en mark i Nylarsker. For sådanne Karlsson'er måtte håbet om et bedre liv skydes frem til den efterfølgende generation.

O.A. Nielsen, der var amtsskolekonsulent på Bornholm, fortæller i 1942 om hvordan hans far, der var bornholmsk født gårdejer i Østermarie, havde oplevet indvandringen af svenskere til Ny Sverrig. Historierne er mange og de fleste mindre flatterende for indvandrerne, men O.A. Nielsen konkluderer dog, at:

”Svenskernavnet har jo aldrig haft nogen god klang på Bornholm, men man må huske, at disse var folk, der dreves ud af onde tider fra deres hjemegn, og hvis sind måske derfor blev lige så hårdt, som skindet blev det i kampen mod sten og lyng. Nybyggerlivet var så sandt ikke en leg for sarte naturer.” Men i ”tidens løb groede

der en dyb respekt op. Man forstod, at der her i stilhed var gjort et stort arbejde for hele samfundet, som fortjente den største beundring,”

Men havde svenskerne i almindelighed ikke noget godt ry i følge O.A. Nielsen, havde danskerne det sandelig heller ikke hos Gustav Sundbärg, der mente at al udvandring var af det onde, men at udvandringen til Danmark var værst, da danskerne kun var ude på at lokke kvinderne til utugt og i øvrigt udnytte hjælpeløse svenske indvandrere økonomisk.

Hvad det økonomiske angik omformulerede Richard Willerslev dette synspunkt til det langt pænere, at det blandt andet var takket være det kraftige tilskud af billig og ung svensk arbejdskraft, at Danmark i anden halvdel af 1800-tallet fik en så markant økonomisk vækst, at det skaffede landet plads som Nordens rigeste med den højeste realløn.

Efter at have gennemgået udviklingen på Bornholm kan jeg bestemt ikke afvise denne vinkling af sagen. Erhvervsudviklingen og særligt industri- og minevirksomheden ekspanderede voldsomt på Bornholm, netop i de årtier hvor den svenske indvandring i 1870'erne og 1880'erne var størst og det lyder sandsynligt at der er en sammenhæng. Jeg er overbevist om at denne ekspansive økonomiske udvikling på Bornholm næppe havde været mulig uden en meget væsentlig tilførsel af arbejdskraft ude fra, men samtidigt blev denne arbejdskraft naturligvis tiltrukket af den økonomiske vækst på øen, en tiltrækning der kunne opretholdes så længe løn- og boligforhold var markant bedre end dem man kunne opnå hjemme i de skånske landsdele og Småland.

Samtidigt betød indvandringen af arbejdskraft til det bornholmske landbrug, at produktion og eksport kunne opretholdes trods den voldsomme afvandring af unge mænd til Amerika. De svenske indvandrere der kom i stedet, fik til gengæld højere løn og større chancer end hjemme for at skaffe sig fod under eget bord og de betød en kraftig foryngelse og fornyelse af en ellers aldrende og genetisk isoleret befolkning. Man skal derfor lede længe efter træk der tyder på uvilje mod de ”fremmede”, de blev tværtimod modtaget med mere end åbne arme.

Det har derfor været lidt af en oplevelse at skrive en artikel om et tilsyneladende gammelt og slidt emne, ”den glemte indvandring”, der i øvrigt slet ikke er glemt på Bornholm, og opdage, at der faktisk var tale om en kraftig indvandring, der samtidigt

resulterede i en yderst vellykket integration. Hertil kommer ”opdagelsen” af de nye og hidtil helt uudnyttede muligheder, der er opstået i forbindelse med udviklingen af internettet de seneste 20 år. Alle de væsentligste demografiske kilder og søgedatabaser kan nu trækkes ned og bruges på eget skrivebord og massedata kan struktureres og gennemgås uden tidligere tiders uoverkommelige arbejdsindsats. Men det er mærkeligt at dette materiale, måske fordi det er skabt af og er til gavn for slægtsforskere, kun i meget beskednen grad benyttes af historikere. Det på trods af at søgedatabaserne gør det langt lettere at sammenfatte store datamængder og i øvrigt ”illustrere” fremstillingen med levnedforløb på tværs af grænser og oceaner.

Formålet med denne artikel har derfor først og fremmest været at inspirere andre til at gå videre og hvis de gør, anbefale dem, at supplere politiets opholdslister fra 1875 med kirkebøgernes til og afgangslister 1813-1875. Det vil kunne give et klarere billede af den rolle sæsonarbejderne spillede som forløbere for indvandrerne, et spørgsmål der ikke er taget op her, men som er vigtigt for at forstå bevæggrundene for senere indvandring og bosættelse.

Nøjes man som her, at beskæftige sig med den egentlige indvandring, kan man nu for øen som helhed sige at den svenske indvandring udgjorde en betydelig del af den samlede svenske udvandring til de østlige dele af Danmark og at den tidsmæssigt skal placeres mellem 1850 og 1900 med hovedvægten på 1870’erne og 1880’erne. De sydsvenske indvandrere slog sig i langt højere grad end tidligere erkendt ned på den vestlige del af øen, særligt i Rønne, mellem Rønne og Hasle samt i Allinge-Sandvig og indvandrerne var i udpræget grad yngre, ofte ugifte mænd i den produktive alder, mens den bornholmske befolkning til gengæld var præget af for få mænd i denne aldersgruppe. Det betød mange svensk-danske ægteskaber og det kan være en af de vigtigste grunde til den usædvanligt hurtige og effektive integrering på Bornholm. Men den blev naturligvis også fremmet af, at man sprogligt og kulturelt stod hinanden langt nærmere, end man gjorde med egne landsmænd henholdsvis vest for Storebælt eller nord for Småland. De svenske indvandrere var bornholmernes nærmeste naboer fra kystregionerne mellem Ystad og Kalmar. De fleste synes i øvrigt at være blevet på Bornholm når de først havde slået sig ned.

Den udbredte opfattelse af at svenskerne kun tog til ”de fattiges Amerika” (=Danmark) i mangel af bedre og for at tjene til Amerika-billetten bekræftes for Bornholms vedkommende *ikke* af de tal der er til rådighed, men vi har dem

naturligvis kun for årene mellem 1900 og 1910. Udvandringsraten for svenskfødte bornholmere er disse år klart mindre end for bornholmskfødte og det kan næppe have været billetprisen til Amerika der har været afskrækkende, den svarede nogenlunde til to månedslønninger for en landarbejder. På den anden side er det ganske tydeligt at bornholmere, hvad enten de var svenskfødte eller danskfødte, fandt godt sammen i de samme bosættelser i Amerika, således som de gjorde på Bornholm. Hvad vi derfor nu savner, er et samlet billede af den første store indvandningsbølge til Danmark, den svenske indvandring i anden halvdel af 1800-tallet. Som det er blevet søgt vist i denne artikel, er materialet for en sådan undersøgelse til stede og let tilgængeligt for alle på internettet.

TRYKTE KILDER

Statens Statistiske Bureau, Statistisk Tabelværk, femte række, Litra A Nr. 4, Folketællingen i Kongeriget Danmark den 1. februar 1901, Anden del, Den Fremmedfødte Befolkning, side 7*-10*, samt Tabel 1, Befolkningens Fødested, side 2-5. København 1904

Danmarks Statistik af V. Falbe-Hansen og Will. Scharling, bind 1, side 486-489 Indvandringen til Danmark, København 1885.

Alfabetisk Navneregister over Personer, der i Aarene 1850-1915 ved Lov har erhvervet dansk Infødsret med herhørende Oplysninger og statistiske Redegørelser, Indenrigsministeriet, København 1916

Gustav Sundbärg , Emigrationsutredningen (1907-1914), bilag 3, 4, 16 og 20: Svenskarna i Utlandet , side 74-88, Danmark (1910).

<http://www.ub.gu.se/sok/ebok/egna/textarkiv/emigrationsutredningen>

UTRYKTE KILDER PÅ INTERNETTET

www.arkivalieronline.dk

Kirkebøger for de Bornholmske Sogne ca. 1700-1960 (i nuværende form fra og med 1812)

Folketællinger for Bornholm 1845-1930 (fødested oplyses fra og med 1845)

www.ancestry.com

Svenska Kyrkböcker 1500-1940, US censuses 1850-1940.

SØGEDATABASER BASEREDE PÅ UTRYKTE KILDER

”Sydsvenskere” – SVENSKEFØDTE INDVANDRET TIL BORNHOLM – 1845-1945, hentes fra <http://www.bsif.dk/download.asp> - udarbejdet af Jørn Kjølner på grundlag af vielses og begravelsesoplysninger. 1845-1960.

www.emiarch.dk - en søgedatabase på solgte oversøiske billetter i Danmark 1868-1910, udarbejdet af Det danske Udvandrerarkiv i Aalborg på basis af materiale på Rigsarkivet, Københavns Politi, 3. Politiinspektorat, Registre over udvandrere 1868-1934.

<http://www.ddd.dda.dk/kiplink1.htm> - giver søgemuligheder for samtlige bornholmske folketællinger 1787, 1801, 1834, 1845, 1850, 1855, 1860, 1870, 1880, 1890 og 1921, udarbejdet af Kilde indtastnings projektet (KIP)

<http://www.ddd.dda.dk/immibas/immibas2.asp>

Database over indfødsretstildelinger i Danmark 1776 – 1960

www.ancestry.com

Namnindexerede födselsuppgifter 1880-1920

Födelsesuppgifter för personer som avled mellan 1901 och 2006

LITTERATUR

Birgit og Henning Bender: Återfunna svenska utvandrare. Svenska utvandrare via Danmark 1868-1909 (*Med Malmö i Minnet*, Malmö Stadsarkiv 100 år, 2003, s. 85-96)

Henning Bender: Svenske Udvandrere via Danmark 1868-1904, *Kulturhistorisk samarbejde omkring Øresund*. Farum 1998, s. 46-55.

Henning Bender: Bornholmsk Udvandring 1868-1904 (*Bornholmske Samlinger* 2000, s. 103-125)

Henning Bender: Den oversøiske udvandring fra Bornholm og Danmark 1840-1940 (*Bornholmske Samlinger* 2011, s. 10-49)

Anne Dyhr: De svenske stenhuggere på Nordbornholm 1860-1921 (*Bornholmske Samlinger* 2010, s. 8-115) Uafsluttet speciale til KU 1969-1971.

Kristian Hvidt: Nordiske studier over emigration 1965-1975 (*Historisk Tidsskrift*, Bind 13, række 6 (1979) – 2, s. 380-386)

Henning Bech Johansen: En undersøgelse af den svenske indvandring til Bornholm i slutningen af det 19. årh. baseret på kilder fra Østre herred, utrykt speciale, Københavns Universitet, 1972.

Lars-Olof Larsson: Utvandring från södra Småland fram till 1870 (*Kronobergsboken* 1978, s. 133-204)

Nielsen, O. A.: Blade af Østermarie Udmarks Historie (*Bornholmske Samlinger* 1942, s. 117-132.

Richard Willerslev: Nettoudvandringen fra Sverige til Danmark 1850-1910 (*Scandia* 1979, s. 83-106)

Richard Willerslev: Den svenske indvandring til Bornholm 1850-1914 (*Scandia* 1980, s. 53-80)

Richard Willerslev: Den slesvigske, svenske og russiske indvandring til København 1850-1914, (*Historiske Meddelelser om København* 1981, s. 84-123).

Richard Willerslev: Svenske gæstearbejdere i København 1850-1914 (*Fortid og Nutid* 1981, s. 224-241).

Richard Willerslev: Den glemte indvandring. Den svenske indvandring til Danmark 1850-1914; København, Gyldendal, 1983

Richard Willerslev: Den svenske indvandring til Bornholm (*Bornholmske Samlinger*, 1983, s. 9-31)

Richard Willerslev: Tilvandringen af svenske arbejdere 1840-1914 (*Fremmede i Danmark*, red. Bent Blüdnikow, 1987, s. 118-138)

Agnes Wirén: Uppbrot från Örtagård. Utvandring från Blekinge till och med år 1870; Lund, Gleerup 1974.

Fremmed arbejdskraft i Danmark før 1. Verdenskrig, En Arkivudstilling, Udstillingskatalog, Landsarkivet for Sjælland m.m. (København 1977)